

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI / 593

**ULUSLARARASI
PROF. MUHAMMED B. TAVÎT
ET-TANCÎ SEMPOZYUMU**

13-14 Ekim 2011

**HAZIRLAYAN:
PROF. DR. SÖNMEZ KUTLU**

ANKARA 2015

MUHAMMED B. TAVÎR ET-TANCÎ'NİN ŞİİLİĞE BAKIŞI

Doç. Dr. Sıddık KORKMAZ

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Kelime anlamı itibariyle taraftar demek olan Şîa'nın Hz. Peygamber dönemi ile ilişkisi bulunmamakta, bir mezhep olarak teşekkülü oldukça geç bir döneme rastlamaktadır. Sahabe döneminde Müslümanlar arasında herhangi bir dinî ve mezhebî farklılık bulunmamaktadır. Ortaya çıkan ilk ayrılık siyasî konular üzerinde gerçekleşmiş ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra kimin halife olacağı konusu, herkesin gözü önünde tartışılmıştır. Yapılan müzakereler sonucunda Hz. Ebû Bekir ümmetin ittifakı ile halife seçilmiş ve alevî olarak mescidde aldığı halkın onayından sonra görevine başlamıştır. Müslümanların birlik ve bütünlüğü Hz. Ali dönemindeki Haricîlerin ortaya çıkışına kadar devam etmiş, bu zamana kadar herhangi bir dinî ayrılık yaşanmamıştır. Hicrî birinci asrın son çeyreğine doğru ilk Şîî fikirler gün yüzüne çıkmaya başlamış, toplumsal zeminini bulduktan sonra da yeniden bir tarih inşasına başlanarak, bu fikirler Hz. Peygamber dönemine taşınmaya başlamıştır.

Muhammed b. Tavîr et-Tancı'nin de arasında bulunduğu Cumhuriyet dönemi İslam Mezhepleri Tarihi araştırmacıları Şîilik ile ilgili tartışmalara yeni bir boyut katmışlardır. Eskiden Ehl-i Sünnet dışı mezhepler hakkında kullanılan âyet ve hadis metinleri üzerinden bir bakış açısı oluşturulmaya çalışılırken, bu metodun hakikati bulma konusunda yeterli olmadığını savunmuşlardır. Çözüm olarak, rivâyetlerin tarihî arka planı, sosyal ve siyasî gerekçeleri gibi hususların üzerinde durarak, konuların anlaşılması gerektiğini düşünmüş, bu çerçevede araştırmalar yapmışlar ve öğrenciler yetiştirmişlerdir.

Yeni dönem akademisyenlerin temsilcisi olarak et-Tancı, Şîilik ile ilgili çalışmalarında mezhebin önemli iki kolu olan İmâmîye ve

Zeydiye üzerinde durmuştur. İmâmiye konusunda bu mezhebin İslam dairesi içinde olup olmadığı, imâmet teorisine temel teşkil eden malzemelerden; kırtas hadisesi, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali'nin hilafeti, Fedek arazisi ile ilgili tartışmalar, mehdilik ve imamların gaybî bilgisi gibi konulara yoğunlaşmıştır. Zeydiye ile ilgili çalışmalarında ise Zeyd b. Ali Zeynelâbidîn'nin hayatı, onun adına izafeten oluşmuş bulunan mezhebin, öteki İslam mezhepleri ile farklı yönleri ve bu mezheple ilişkili olarak tövbe ve rafıza kavramlarını açıklamıştır. Onun dikkate alınmasına sebep olan özelliklerinden birisi de araştırmalarında kullandığı yöntem olarak görünmektedir.

1. Metot ve Çalışmaları

İslam Mezhepleri Tarihi yazıcılığının önemli temsilcilerinden birisi olan et-Tancî, tarihsel-sosyolojik metodu benimseyen yazarlardandır. O ele aldığı konuların birkaç kısa cümlelik nakille değil de, kendi şartları içerisinde incelendiğinde daha iyi anlaşılabilceği görüşünü savunmaktadır.

et-Tancî, genelde ilahiyat ilimleri özelde de İslam Mezhepleri Tarihi alanında eleştirel zihniyetin yaygınlaşması için çalışmıştır.¹ Mezhepler Tarihi alanı ile ilgili vermiş olduğu eser ve makaleler listesini verirken; *"Bu eserler itimâd ve tasvîb hissiyle değil, tenkîd hissiyle okunmalıdır"*² şeklindeki kaidesi bu bakış açısını net bir şekilde göstermektedir. Bu prensip gerek mezhep mensuplarının ortaya koyduğu eserler ve gerekse mezhepler hakkında ortaya konulan görüşlerin izâfilik özelliği taşıdığı hakikatinin bir ifadesidir. Bu tavır dogmatik ve dayatmacı bir üslubu değil sorgulayıcı ve hakikat arayışının kapısını sürekli açık tutan bir bakış açısının ürünüdür. Mesela Şîa mezhebi hakkında dışlayıcı bir tavır benimsemek yerine anlamaya dayalı bir metot benimsediği görülmektedir.

¹ Kutlu, Sönmez, *Mezhepler Tarihine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul 2008, s. 159.

² "İslam Mezhepleri Tarihi Dersleri Müfredatı", *e-makâlât, Mezhep Araştırmaları*, IV/I (Bahar 2011), s. 487.

Şîilik ile ilgili çalışmaları maalesef sınırlı sayıda kalmıştır. Derslerinde verdiği bilgiler, herhangi bir yorumda bulunmaksızın neşrettiği Fuzulî'nin *Matlau'l-İtikâd fî Ma'rifeti'l-Mebdei ve'l-Mead* adlı eserinin edisyon kritiği ve Abbad oğlu İsmail Sahib'in, *Kitâbu'l-İbâne an Mezhebi Ehli'l-Adl* adlı eserinin neşrine dair yazmış olduğu tanıtımdan ibarettir. Bu çalışmalarında bilimsel ahlakın tarafsızlık prensibini koruyarak, eserlerin muhtevasına sadık kalmış, herhangi bir ziyadede bulunmamıştır.

2. Şîa Hakkında Genel Tespitleri

et-Tancı, muhtemelen İslam Mezhepleri Tarihi alanının kendisine vermiş olduğu bütün İslamî ilimlere kapsayıcı bir bakış açısı sebebiyle, İslam hakkında oluşturulan bütün yorumlara yeniden bakmak durumunda kalmıştır. Hocalık yaptığı dönemin siyasî sosyal ve ilmî şartları göz önünde bulundurulduğunda, Şîa hakkında çok ciddi sayılabilecek tespitlerde bulunmuştur.

et-Tancı, Şîa mezhebini ele alırken çoğunlukla İmâmiye mezhebini incelemiş, mezhebin alt kollarından olan İsmâilîlik, Dürzîlik ve Nusayrîlik gibi akımlar üzerinde durmamış ya da bu konulardaki varidatı bize ulaşmamıştır. Mezhebin ana bünyeden ayrıldığı temel konuları incelerken genellikle kendi temel kaynaklarına ulaşmaya veya en azından bu meselelere mezhebin bakış açısından yaklaşmaya çalışmıştır. Böylece bilimsel tavrından taviz vermemiş ve tespitlerini yaparken, meseleyi olduğu gibi ortaya koymanın gayreti içinde olmuştur.

et-Tancı, Sahabe veya Hulefa-i Raşidîn dönemindeki Ali taraftarları hakkında Şîî tabirini kullanırken, Hz. Ali'nin hilafetinden sonra Şîiliğin esaslarının oluşmaya başladığını tespit etmektedir.³ Her ne kadar bu tespitleri günümüz araştırmaları ile bire bir örtüşmüyor olsa da mezhebin bir tarihî süreç içinde teşekkül ettiğini belirtmesi ve Şîî mezheplerinin Hz. Peygamber dönemine taşıdıkları dinî mal-

³ et-Tancı, "İslamda Hilafet ve Mezheplerin Doğuşu", *e-makâlât, Mezhep Araştırmaları*, IV/1 (Bahar 2011), s. 479. (www.emakalat.com)

zemelerin temelini olmadığını beyan etmesi açısından önemlidir. Hz. Ali dönemindeki sahabenin herhangi bir mezhebî ayrışmaya sahip olmadığını vurgulaması daha iyi olurdu.

et-Tancı, genelde Şîa'nın, özelde de İmâmiye'nin dinî durumu, yani İslam dairesi içinde bulunup bulunmadıklarını tartışmıştır. Tartıştığı görüşleri, Hz. Ali döneminden sonra teşekkül etmiş bulunan Şîa üzerinden vermektedir. Ona göre bu dönemde teşekkül etmiş bulunan Şîa, (1) Hz. Ali'nin hudutsuz bir ilme sahip oluşu ve (2) onun hatadan masum olduğu şeklindeki görüşleri sebebiyle yanlış düşmektedirler. Şîa'nın Hz. Ali ve torunları hakkında geliştirmiş olduğu bu bakış açısı, (1) masumların sözleri ve amelleri şeklinde tanımladıkları hadis anlayışları ve (2) bütün dinî meselelerin bilinmesi ve açıklanmasının imamlara ait olduğu şeklindeki ismet sıfatı anlayışlarından kaynaklanmaktadır.⁴ Böylece Şiiler din üzerinde düşünme hakkını insanların geneline kapatmış olmakta ve ictihada fırsat bırakmamaktadırlar. Hilafet meselesine dinin aslından bir mesele olarak baktıkları için İslam'ın şartlarına yeni bir hüküm de ilave etmiş olmaktadır.

Çoğunluğu oluşturması sebebiyle Şîa denince anlaşılmakta olan İmâmiye, Ehl-i Sünnet'e yakın bir mezhep olarak bilinmektedir. Bununla birlikte kelime-i şahadet, namaz, oruç, hac ve zekatın dışında İslam'ın şartlarına altıncı bir şart olarak hilafet/imâmeti de eklemektedir. Böylece onlara göre İslam'ın şartı beş değil altı olmaktadır. Onlar açısından İslam'ın beş şartına inanan kimse müslimdir fakat mümin değildir.⁵ Bu görüşlerine rağmen İslam'ın diğer esasları ile birlikte imâmetin dinin aslından olduğuna inanmaları, İmâmiye mensuplarını dinden çıkarmamaktadır.⁶

Şiilik ile ilgili araştırmalarında et-Tancı'nın, Şîa kavramını daha çok İmâmiye için kullandığı görülmektedir. Ehl-i Sünnet'i kendi görüşlerine dayanan iktidar partisi, Şîa'yı da muhalefet partisi ola-

⁴ et-Tancı, "Hilafet ve Mezhepler", s. 478.

⁵ et-Tancı, "Hilafet ve Mezhepler", ss. 479-481.

⁶ et-Tancı, "Hilafet ve Mezhepler", s. 481.

arak tanımlamaktadır. O daha çok bu mezhebin imâmet ile ilgili olarak kullandığı deliller ve bunlar arasında farklı olarak yorumladıkları konular üzerinde yoğunlaşmaktadır.

A- İMÂMIYE'YE BAKIŞI

et-Tancî bütûn kolları ile birlikte Şîa'nın ana bünyeden ayrıldığı temel meselenin siyasete bakış açısından kaynaklandığının farkındadır. Bundan dolayı bilhassa İmâmiye'nin imâmet teorisi ile ilişkilendirdiği konular ve Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesi dönemi üzerinde ayrıntılı olarak durur. O dönemde gerçekleşen kırtas hadisesi gibi tartışmalı konulardan başlayarak, Ehl-i Sünnet ve Şîa'nın delil olarak ileri sürdükleri rivâyetlere varıncaya kadar her iki tarafın görüşlerini de inceler. Sonuçta Hz. Peygamber'in nübüvvet ve hilafet gibi iki ayrı görevi olduğuna, son peygamber olması sebebiyle nübüvvet görevinin artık son bulduğuna, hilafet görevinin ise nübüvvet dahil olmadığına, buna karşın Şîa'nın bu görevi de dinileştirdiği kanaatine ulaşır.⁷

Genelde Şîa özelde de İmâmiye açısından son derece önemli olan imâmet konusunda geleneksel Sünnî bakış açısının delillerine değil de doğrudan mezhebin kullandığı argümanlara yönelmesi onun bilimsel tavrının bir eseri olarak kabul edilmelidir. Kırtas Hadisesi, bu anlayışın uygulandığı konulardan birisi olarak incelenmiştir denilebilir.

1. Kırtas Hadisesi

Şîa'nın imâmet teorisini ispat etmek üzere kullandığı delillerin başında Kırtas Hadisesi gelmektedir. et-Tancî aslında böyle bir hadisenin gerçekleştiği ama sonuçları bakımından herhangi bir değerinin olmadığını düşünmektedir. Hz. Peygamber'in vefatı sırasında amcası Abbas, yeğeni Hz. Ali'den "*Bu işte bizim bir hakkımız olup olmadığını sor.*" şeklinde bir talepte bulunmuştur. Bunun üzerine orda bulunan sahabe bir tartışmaya girişmiş, bu tartışmalar sebebiyle Hz. Peygamber bir şeyler yazmak için kağıt kalem istemiş ama

⁷ Bkz. et-Tancî, "Hilafet ve Mezhepler", s. 467 vd.

bu isteği gerçekleşmemiştir. Tartışmaların sonunda Hz. Ömer'in de aralarında bulunduğu bir gurup Sahabe; "*Elimizde Kur'an-ı Kerim vardır; bu bize yeter.*" şeklinde açıklama yaparak konuyu kapatmışlardır.

et-Tancî, hilafet konusunda Hz. Peygamber'den yazılı veya sözlü herhangi bir şeyin intikal etmediğini vurgular. Olayların kendi seyri içinde önce Ensar'ın Benî Saide avlusunda toplanıp halifeyi seçmek istediklerini, daha sonra bu tartışmaya Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in dahil olduğunu ancak bu tartışmalarda Hz. Peygamber'den nakledilen herhangi bir hadis metninin gündeme getirilmediğini, bunun yerine olayların tamamen İslam'a hizmet etmedeki öncelik, Arapların itaat edebileceği bir şahsın seçimi ve liyakat gibi hususlarda gerçekleştiğini aktarır.⁸ Yani orada olup bitenleri sadece rivâyetlerin metinleri üzerinden izah etmek mümkün değildir. Şîa'nın kendine göre ve Ehl-i Sünnet'in de kendine göre bir hadis kültürü gelişmiştir. Bir hadis metni Hz. Peygamber'in sözlerinin tamamını aktaracak nitelikte değildir ve mutlaka bazı şeyler eksik kalmaktadır.⁹

2. İlk Halifenin Seçimi

Şîa'nın siyaset anlayışına temel olarak aldığı Hz. Peygamber'in vefatı, öncesi ve sonrasında gelişen olayları ayrıntılı biçimde inceleyen et-Tancî, Hz. Ebû Bekir'in halife seçildiği ortamın sadece Şîa ve Ehl-i Sünnet arasında gerçekleşen bir tartışmadan ibaret olmadığını açıklar. Ona göre bu ortamda Müslümanlar, aslında iki değil dört gruba ayrılmışlardır. Bunlar: 1. Hz. Ebû Bekir taraftarları 2. Hz. Ali taraftarları 3. Sa'd b. Ubâde taraftarları ve 4. Tarafsızlar (Mutezile) grubudur. Ebû Bekir taraftarları seçimde Kureyş'li olmak ve liyakat prensibini geliştirerek Ehl-i Sünnet'i oluşturmuşlar, Sa'd b. Ubâde taraftarları zaman içinde yok olup gitmiş, Mutezile zaman içinde farklı bir mezhebe dönüşmüştür. Hz. Ali taraftarları ise başta

⁸ et-Tancî, "Mezhepler Tarihi", trc. Bekir Topaloğlu, ", *e-makâlât, Mezhep Araştırmaları*, IV/I (Bahar 2011), s. 108-109.

⁹ et-Tancî, "Hilafet ve Mezhepler", s. 467-470, 476.

“Fedek” arazisi konusu olmak üzere “gizli ilim” gibi konuları gündeme getirerek ayrılmışlardır.¹⁰ Hilafet konusundaki bu tartışmalar Ehl-i Sünnet tarafından “Kureyşlilik ve liyakat” esasına, Şîa tarafından ise “ilâhî bir emir ve vasiyet yoluyla imâmet”in tayini şekline dönüşmüştür. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali'nin faziletine dair uydurulan hadislerle de zenginleştirilerek devam etmiştir.

et-Tancî'ye göre siyasî bakış açısının hadis anlayışına etkisini göstermesi bakımından her iki mezhebin tutumu güzel bir örnektir. Ehl-i Sünnet'e göre hilafet meselesi seçimle gerçekleşirken, Şîa'ya göre Allah'ın tayini ve Peygamber'in tavsiyesi (vasiyeti) ile gerçekleşmekte idi. Şîa'nın kullandığı Hz. Ali'nin fazileti ile ilgili hadisler; Buharî ve Müslim gibi hadis kitaplarında mevcut olup, aynı mealdeki hadisler Hz. Ebû Bekir ile birlikte, Hz. Ömer ve Hz. Osman hakkında da bulunmaktadır. Öteki sahabe hakkında olduğu gibi, Hz. Ali'nin takvası, ilmi ve diğer bütün meziyetlerinden bahseden bu metinlerde onun halifelîği ile ilgili bir tek cümle dahi bulunmamaktadır. Öyle ise bu hadisleri iki kategoride ele almak gerekmektedir. Birincisi: Hz. Ali'nin faziletine dair olup, Şîa'nın onun imâmetine delil olarak tevil ettikleri, diğeri de Şîiler tarafından uydurulan metinlerdir. Sonuç olarak konunun temelini siyaset oluşturmakta, Hz. Ali'nin imâmeti hakkında Şîiler ne kadar hadis uydurmuşsa Ehl-i Sünnet de onlardan geri kalmadan Hz. Ebû Bekir hakkında uydurmuşlardır.¹¹ Uydurma hadislerden yola çıkarak Şîa ve ilk halife seçimini anlamak mümkün değildir.

3. Hilafet ve İmâmet

Şîa'da imâmet ve hilafet imanla ilgili konulardan olduğu için imam, insan üstü bir vasfa sahip olarak, değeri Hz. Peygamber'den hemen sonradır. Onlara göre Allah Tealâ, insanlara nasıl ibadet

¹⁰ et-Tancî, “Hilafet ve Mezhepler”, ss. 470–472.

¹¹ et-Tancî, “Hilafet ve Mezhepler”, ss. 477–478.

edeceklerini, nasıl davranacaklarını ve buna benzer pek çok şeyi öğretmiştir, fakat bunların hiç birisi hilafet kadar önemli değildir.¹²

Şii iddialara göre, Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesine karşı çıkmayan ve fakat önemli ölçüde Hz. Ali taraftarı olan bir kesim haksızlık yapıldığını düşünmektedir. Hz. Ali'nin kendisi de bu kanaattedir ve bir toplantıda halifeliğin kendisine ait olduğunu, fakat kendisiyle istişare edilmeksizin Hz. Ebû Bekir'in onu kendisinden aldığını söylemiştir. Bu söze istinaden tarihçiler Hz. Ali'nin beyatı konusunda ihtilaflıdır. Ancak o altı ay sonra gelerek halifeye beyat etmiştir. Bu gecikmenin sebebi ise Fedek arazisi konusundaki Hz. Ebû Bekir ve Hz. Fatıma arasındaki tartışma ve bu ihtilafta, Hz. Ali'nin hanımının gönlünü kırmak istememesi önemli rol oynamaktadır.¹³ Aksi taktirde açık bir nassla halifeliğin kendi hakkı olduğu halde, takiiye sebebiyle sustuğu şeklindeki iddialar, Sa'd b. Ubâde'nin muhalefetini açıktan izhar ettiği, Muhâcir ve Ensar'a karşı mücadele ettiği bir ortamda geçerli değildir. Şîa'nın bu iddiasının doğru olması durumunda altıncı bir namaz'ın farzıyeti ya da başka ayda tutulması gereken bir orucun olması gerekmektedir.¹⁴

et-Tancî, *Benî Saide Sakîfesi*'nde yapılan toplantının detayları üzerinde durmakta ve Hz. Ali'nin neden orada bulunmadığı konusunu açıklamaktadır. Buna göre (1) Muhacir ve Ensar'ın birbirine düşmesi gibi bir ihtimal olduğu için Hz. Peygamber'in defni beklenmeden halife seçimine gidilmiştir. (2) Öncelikle Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer olmak üzere, Hz. Ali'nin ilmi ve takvasını takdir etmekle birlikte, gençliği ve tecrübesinin azlığını göz önünde bulundurmuşlardır. (3) Hz. Ali, İslam'ın ilk yıllarından itibaren pek çok müşriği öldürdüğü için Müslümanların arasında dahi olsa, kalplerinde kendisine karşı kin ve düşmanlık besleyen ciddi miktarda hasımları bu-

¹² et-Tancî, "Hilafet ve Mezhepler", s. 478.

¹³ et-Tancî, "Hilafet ve Mezhepler", s. 473.

¹⁴ et-Tancî, "Abbad oğlu İsmail Sahib'in, *Kıtab'ul-ibane an mezhebi ehli'l-adl* adlı eseri, *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1955, 3-4, s. 127.

lunmaktadır.¹⁵ İşte bu gerekçelerle Hz. Ebû Bekir bir an önce halife seçilmiştir.

İmâmiye, Hz. Ali'nin hilafet hakkının kendisine teslim edilmediği gibi, hanımı Hz. Fatıma'nın hakkı olan Fedek arazisinin de sahibine teslim edilmediğini düşünmektedir.

4. Fedek Arazisi

et-Tancî'ye göre Şîa'nın imâmet fikrini ispat etmek üzere ileri sürdüğü delillerden birisi de Fedek arazisi ile ilgili görüşleridir. Suyu ve meyveleri bol olan bu toprak parçasını Hz. Peygamber sağlığında iken işletmiş, geliri ve meyvelerini Ehl-i Beytine tahsis etmiştir. Babasının vefatı üzerine kızı Hz. Fatıma, halife Hz. Ebû Bekir'e gelerek: "*Babamın malını bana ver*", diye bu araziyi istemiştir. Cevap olarak halife de, Hz. Peygamber'in: "*Biz peygamberler topluluğu miras bırakmayız, bıraktığımız sadece sadakadır.*" buyurduğunu ileri sürmüş, buna göre sadakaların beytü'l-mâle ait olması gerektiğini bildirmiş ve bu araziyi vermemiştir.¹⁶

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Fatıma gibi iki büyük isim arasında yaşanan ihtilaf Şiiler tarafından, Hz. Ebû Bekir'in zaten bir zorba ve gasıp olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

5. Mehdilik

Mehdilik fikri Şiiler açısından gerek 'ilim'i gerekse 'din'i imamdan alan bir kimse olması sebebiyle, ilk imam Hz. Ali ve onun soyundan gelmesi gereken bir şahısa işaret etmektedir. et-Tancî'ye göre Ehl-i Sünnet düşüncesi baştan beri iktidarda ve Şiiler de muhalefette olduğu için, Şiiler kendi taraftarlarını psikolojik bakımdan tatmin etmek üzere bu düşünceye sarılmışlardır.¹⁷

¹⁵ et-Tancî, "Hilafet ve Mezhepler", s. 473-474.

¹⁶ et-Tancî, "Hilafet ve Mezhepler", s. 472.

¹⁷ et-Tancî, "Hilafet ve Mezhepler", s. 482-483.

Şîî fırkaların hepsinde mehdilik anlayışının bulunduğuna dikkat çeken et-Tancî, bu fikrin kaynağı olarak iki hadise dikkat çekmektedir. Bunlardan birisi zulüm ile dolmuş dünyayı adaletle dolduracak, adı Muhammed olan bir kurtarıcı ile ilişkili olan¹⁸, diğeri de her yüz yılda ümmetin dinini yenilemek üzere gelecek müceddit ile ilişkili olan¹⁹ metinlerdir.

et-Tancî'ye göre mehdilik fikrini nakleden hadisler her ne kadar Buharî gibi Ehl-i Sünnet mensubu müellifler tarafından nakledilmiş olsa da Şiîliğe meyletmiş olan Neseî, el-Hâkim (*Müstedrek*'inde) gibi müellifler ve Aliyyü'l-Kari ile Suyutî gibi hadisçi müellif ve şârihlerin eserlerinde de bulunmaktadır. Sorunun eserler üzerinden çözülemeyeceğini fark eden et-Tancî, meselenin aslının kaynaktan daha ziyade mehdî kavramı ile kast edilen anlamın ne olduğu üzerinde durur. 'İlim ve dini ile hidayet eden' yani doğru yola çağıran herkesin mehdî olabileceğini, yani bu hadiste ifade edilen mehdî'nin şahıs ismi olmayıp sıfat olduğunu ileri sürer. İmam Şafi ve Gazzalî gibi isimlerin tarihte zaten bu sığata nail olmuş mehdî kişiler olduğunu, bu isimlerin bazen Muhammed b. Abdillâh b. Hüseyin (en-Nesû'z-Zekiyye) gibi Ehl-i Beyt'ten, bazen İmam Şafi gibi Arap ve bazen de Gazzalî gibi Acem'den olabileceğini açıklar. Dini yenileyen kimselerin bazen Ömer b. Abdilâziz gibi siyasî bazen de dinî konuları açıklayan kimseler olabileceğini ve bu konuda mehdî ile müceddit arasında bir farkın olmadığını belirtir. Sonuç olarak mehdî meselesinin tamamen siyasî bir konu olduğunu, İbn Haldun gibi bazı alimlerin, bu konu ile ilgili hadisleri Şiîlerin uydurduğu şeklindeki açıklamalarıyla teyit eder.²⁰ İmâmiye açısından sadece Hz. Ali ve neslinden gelen imamlar mehdî olmakla birlikte kendilerine özgü gizli bir ilim ile gaybı da bilmektedirler.

¹⁸ "Ehl-i Beytimden ismi benim ismime ve babasınki de benim babamın ismine benzeyen bir adam çıkıp zulüm ile dolmuş olan dünyada zulmü kaldırıp adaleti tesis etmedikçe kıyamet kopmaz." (et-Tancî, "Hilafet ve Mezhepler", s. 481).

¹⁹ "Her yüz senede bu ümmete dini yenilemek üzere bir müceddit gönderilecektir." (et-Tancî, "Hilafet ve Mezhepler", s. 482).

²⁰ et-Tancî, "Hilafet ve Mezhepler", s. 482-483.

6. Gizli İlim Anlayışı

Hız. Ali'nin ilmiyle meşhur bir sahabî olduğunu bildiren et-Tancî, bu anlayışın temelinde yatan rivayetlerin değerlendirmesini yapar. Şîa'nın; 'böylesine bilgili bir kimsenin halife olması gerekmektedir', şeklindeki anlayışını din ve siyaset ilişkisi bağlamında ele alarak konunun iki farklı vechesine dikkat çeker. Hız. Peygamber'den kendisine özel bir şey kalıp kalmadığını soranlara Hız. Ali: "*Mushaf ve kılıcının kanındaki sahife*", şeklinde cevap verir. Mushaf'la kast edilen Kur'an- Kerim, sahifede ise kurbanın Allah adına kesilmesi gerektiğini veya zekat ve sadakalara dair uzun bir hadisin olduğunu, Hız. Peygamber'in kendisine özel bir ilim öğrettiği şeklindeki söylentilerinin aslının olmadığını ifade eder.²¹ "*Ben ilmin şehriyim Ali de onun kapısıdır.*" şeklindeki rivayetlerin Şii ve mutasavvıf çevreler tarafından uydurulmuş nakiller olduğunu belirtir.

Kanaatimizce et-Tancî'nin gaybî bilgi konusunda yaptığı tespitlerin en önemlisi böyle bir bilgiye sahip iki sahabe bulunduğu ve bu ifadelerle nelerin kastedildiğini ortaya koyduğu ifadeleridir. Bu isimlerden birinci isim Huzeyfe b. Yeman, ikincisi de Ebû Hureyre'dir.

Huzeyfe'nin babası Müslüman olmasına rağmen bir savaşta Müslümanlar tarafından yanlışlıkla öldürülmüştür. Huzeyfe babasını münafıkların öldürdüğünü düşünmüş, bundan dolayı zihni daima gerçek Müslümanın kim olduğu ve münafıkların alametleri konusuna yoğunlaşmıştır. Herkes Hız. Peygamber'e 'hayır' hakkında sorular sorarken o 'şer' hakkındaki soruları yönelmiştir. Onun bu özelliğinden dolayı Hız. Peygamber ona münafıklar hakkında daha detaylı bilgi vermiş ve bundan dolayı o "sır sahibi" kimse olarak tanınır hale gelmiştir. Böyle tanınmasına rağmen hiçbir kimseyi münafık olarak itham etmemiş veya sahip olduğu gizli bilgiyi başka birisiyle paylaşmamıştır. Bu şöhretinden dolayı Hız. Ömer ara sırâ ona kendisinin de münafıklar arasında bulunup bulunmadığını sormuştur. et-Tancî bu rivayeti, Hız. Ömer'in ondan gaybî bir bilgi edinmek için değil, yaptığı işlerde herhangi bir nifak alameti bulu-

²¹ et-Tancî, "Hilafet ve Mezhepler", s. 474-475. Sahife ile ilgili farklı rivayetler için bkz. Tancî, "Mezhepler Tarihi", s. 111-112.

nup bulunmadığını öğrenmek için sorduğu şekilde yorumlamaktadır.²²

Kendisine özel bir bilgi verildiği iddia edilen öteki sahabe Ebû Hureyre'dir. Ashab-ı Suffa'dan olup beş binin üzerinde hadis rivayet eden bu sahabeye "Hz. Peygamber bana öyle bir söz söyledi ki; onu size söyleyecek olsam, benim boynumu vurursunuz" şeklinde bir rivayet izafe edilmektedir. Özellikle mutasavvıflar tarafından bu hadis gizli ilim diye tevil edilmektedir. et-Tancî, İmam Mâlik'den de yardım alarak kast edilen şeyin ne olduğunu açıklar: Rivayetin aslı, zengin Emevîlerden birisinin sokakta oynayan çocuklardan birisini dövdüğünü gören Hz. Peygamber'in, ileride devlet yönetiminin Emevîler tarafından ele geçirileceğini söylemesi ve üzüntüsünü belirtmesidir. Ebû Hureyre'nin bu sözü söylediği dönem Emevîler dönemidir. Bu sözle onları kastettiğini açıklayacak olsa başı sıkıntıya girecektir.²³ Hadiste kast edilen söz budur.

Sonuç olarak et-Tancî'ye göre Hz. Ali, Ebû Huzeyfe ve Ebû Hureyre'ye hususî bir ilim verildiği yolundaki nakillerin dinî bakımdan herhangi bir değeri yoktur. Hz. Peygamber'in ashabından bir kısmına öğretip de diğer bir kısmına öğretmediği herhangi bir şey bulunmamaktadır.

B- ZEYDİYE'YE BAKIŞI

Şîî karakterli mezheplerden olan Zeydiye'nin, İmâmiye ile benzerlik arz ettiği bilinen bir husustur. Ancak ikisi arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. et-Tancî, Mutezilenin, İmam Zeyd ve arkasından bu isme izafeten oluşturulmuş bulunan mezhebin teşekkülündeki etkisini ortaya koymaktadır. Buna ilaveten mezhebin tarihçesi ve bazı önemli kavramları üzerinde de durmaktadır.

²² et-Tancî, "Hilafet ve Mezhepler", s. 475-476.

²³ et-Tancî, "Hilafet ve Mezhepler", s. 476.

1. Zeydiye'nin Tarihçesi

et-Tancı, Zeydiye'nin tarihçesi konusunda kronolojik bilgi vermekten öte bazı önemli kesitleri aktarmaktadır. Mezhebin kurucusu olarak kabul edilen İmam Zeyd ile yaşadığı dönemdeki önemli isimlerin ilişkilerine değinir. Bunlar arasında Mutezile'nin imamlarından olan Vasil b. Ata önemli bir yer tutar. Zeyd'in onun öğrencisi olması aralarındaki etkileşim açısından son derece önemlidir.²⁴

et-Tancı'nin verdiği bilgiler daha çok Zeyd b. Ali'nin isyanı ile ilişkilidir. Ona göre, Hişam b. Abdülmelik devrinde (h. 105-125) imâmetini ilan eden Zeyd'in ayaklanmasının iki temel sebebi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi ziyareti sırasında halifelik makamında Hişam'ın, Zeyd'e saygı göstermeyip onu tahkir etmesidir. et-Tancı'ye göre bu asıl sebep olmayıp, muhtemelen bardağı taşıran son damla olmalıdır. İkinci ve muhtemelen asıl sebep ise Emevîlerin Kitap ve Sünnet ile amel etmeyip, bilhassa Ehl-i Beyt'e çokça zulmetmesidir.²⁵

et-Tancı, Emevîlerin zalimlikleri sebebiyle İmam Zeyd'in ayaklanmasının haklı olduğunu, o dönemdeki geniş halk kitlelerinin onu desteklediği gerçeği ile teyit eder. Haricîler, Mürçie, Mutezile ve Ehl-i Sünnet'in bu ayaklanmaya taraf olduğunu, sadece Emevîler ve Râfıza'nın karşı olduğunu belirtir. Ayaklanma konusunda Zeyd ve taraftarlarını eleştirerek, sayılarının, gücü büyük olan devlete karşı gelecek yeterlilikte olmadığını, bundan dolayı başarısız olduklarını ifade eder. İmam Zeyd, hicrî 121 yılında öldürülmüş, ancak onun kuvvetleri Horasan ve Yemen bölgelerine dağılmıştır. Afrika'da, Mağrib bölgesindeki İdrisîler de Zeydiye'dendir.²⁶

Zeydiye'nin tarihi konusunda et-Tancı'nin anlattıkları İmam Zeyd'in Emevî zulmüne karşı çıktığı, bundan dolayı gerek mezhep öncüleri arasında olsun gerekse halk kesimi tarafından Müslümanların büyük çoğunluğunun desteğini gördüğüdür. İnsanların sevgi-

²⁴ et-Tancı, "İslam Mezhepleri ve Tarihi Ders Notları, 1971-1972", *e-makâlât, Mezhep Araştırmaları*, IV/I (Bahar 2011), s. 165.

²⁵ et-Tancı, "Ders Notları", s. 165.

²⁶ et-Tancı, "Ders Notları", ss. 165-166.

sini kazanmış olsa bile siyasî gerçeklerden uzak olduğu için bu ayaklanmanın başarısız olduğu, Mutezile'den etkilenecek teşekkül eden Zeydiye'nin Ehl-i Sünnet'e yakın bir fırka olduğunu anlatır.²⁷

2. Zeydiye'nin Öteki Mezheplerle Karşılaştırması

et-Tancî, İmâmiyye, Mutezile ve Zeydiye mezhebini karşılaştırarak bunlar arasında bulunan görüş farklılıklarını ele alır. Ona göre bu mezhebin öne çıktığı beş temel husus bulunmaktadır. İmâmiyye mezhebinin bütün Şiîliği temsil etmediği ve Zeydiye'nin Mutezileden etkilendiği, İslam mezhepleri arasında bir geçişkenliğin bulunduğu- nu ortaya koyması açısından önemlidir.

et-Tancî'nin tespit etmiş olduğu hususlar şunlardır: 1. İmâmiyye'ye göre imâmet Hz. Hüseyin'in soyundan olmalıdır. Zeydiye'ye göre Ali-Fatıma soyundan olmalıdır. 2. İmâmiyye'ye göre İmam; Hz. Peygamber'den gelen bir ilme ve masumluk sıfatına sahiptir. Zeydiye'ye göre Hz. Ali'ye ayrıcalıklı olarak verilmiş bir ilim yoktur. İlim çalışma yoluyla elde edilir, ve Ali de hata yapabilir. 3. İmâmiyye'ye göre Ali, Ebû Bekir'den daha üstündür, Ebû Bekir ve Ömer, Ali'nin hilafet hakkını gasbetmişlerdir, bundan dolayı hilafetleri meşru değildir. Zeydiye'ye göre Ali ikisinden daha faziletlidir ancak ümmetin maslahatı sebebiyle ikisinin imâmeti meşrudur (efdâl-mefdül). 4. Mutezile'ye göre büyük günah işleyen kimse (mürtekibi kebîre) dinden çıkmaktadır. Zeydiye'ye göre böyle bir kimse tövbe ederse yeniden mümin olur, tövbe etmezse kafir olur ve ebedî cehennemde kalır. 5. Zeyd'e göre Kur'an-ı Kerîm açık bir delildir. Bir cemaat tarafından nakledilen mütevatir hadis de delildir. Haber-i Ahad'ın delil olabilmesi için, en az dört şahidin bulunması gerekir.²⁸

İmâmiyye mezhebi açısından son derece önemli bir konu olan hilafet meselesinde Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik'in, İmam Zeyd'i desteklediğini belirten et-Tancî, aynı şekilde Zeyd'in, Mutezile imamların-

²⁷ et-Tancî, "Ders Notları", s. 166.

²⁸ et-Tancî, "Ders Notları", ss. 160-163.

dan olan Vasıl b. Ata'dan etkilendiğini de hatırlatır. Bu ilişkiden dolayı Ehl-i Sünnet ile Mutezile arasındaki ihtilaflar Zeydiye üzerinden devam etmektedir. Her ne kadar ikisi arasında tartışmalı konular bulunsa da Zeydiye hala Ehl-i Sünnet'e en yakın mezhep durumundadır.²⁹ Mezheplerle ilişkili olarak kullanılan bazı kavramlarda bu husus çok açıktır.

3. Zeydiye ile Alakalı Bazı Kavramlar

et-Tancı'nin Zeydiye ile ilişkili olarak üzerinde durduğu ve tarihî arka planını açıkladığı iki önemli kavram bulunmaktadır. Bu kavramlardan birincisi *tövbe* ikincisi de *Rafıza*'dır. Tövbe konusunda, bu mezhep mensuplarında olsa dahi oluşturulan anlayışın, bütün Müslümanlara ne kadar lazım olduğunu vurgulamak ister gibidir. İkinci kavram olan Rafıza'nın ise olur olmaz yere kullanılmasını doğru bulmamakta tarihî arka planı ile birlikte sosyal zeminini düşünmeyi tavsiye etmektedir.

Tövbe kavramının Zeydiye ile ilişkili biçimde sunulması, bu mezhebin Mutezile'den ne şekilde etkilendiğini göstermesi bakımından önemlidir. et-Tancı, günah işleyen kimsenin bu günahından rücu etmesi anlamına gelen tövbe kavramının daha iyi anlaşılması için önce günah kavramının açıklanması gerektiğini düşünür. Bu çerçevede günahı ikiye ayırır: 1. Allah'a taalluk eden günahlar. 2. Kula taalluk eden günahlar. Bu günahlardan namaz kılmak, oruç tutmak gibi Allah'a taalluk eden günahların affi için Allah'tan af dilemeli, kula taalluk eden hırsızlık ve iftira gibi günahların affi için ise önce kulun hakkını iade etmeli, daha sonra Allah'tan affını istemelidir. Buna göre tövbe dil ile beraber kalbin ve bütün cesedin o suçtan dönmesi ve hak sahibinin hakkının teslim edilmesi anlamına gelmektedir.³⁰ Bu bakış açısı Mutezile'nin adalet prensibinin yansıması olarak görünmektedir.

²⁹ et-Tancı, "Ders Notları", s. 165.

³⁰ et-Tancı, "Ders Notları", s. 163.

Râfıza kavramı ise reddetmek ve kabul etmemek kök anlamından türemektedir. Zaman içinde İslam Mezhepleri Tarihinde farklı anlamlarda kullanılır olmuştur. Genel anlamda Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hilafetini kabul etmeyenler için kullanılmakta ve Şîa'ya denk düşmektedir. et-Tancî bu kavramın üç anlamını tespit etmektedir. Bunlardan birincisi Şîa, ikincisi Ebû Bekir ve Ömer'in hilafetini kabul etmeyenler ve üçüncüsü de karşı gruba küfretmek için kullanılışdır. Bu kullanışların yanlışlığına dikkat çekerek Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin kullanımını örnek verir. Kavramın tarihsel olarak ortaya çıkışı, Ebû Bekir ve Ömer'in hilafetini meşru kabul etmeyenlere karşı Zeyd'in "sizler beni terk ettiniz (rafaztumûnî)." şeklindeki ifadesine dayanmaktadır. Buna karşın Bağdâdî, Zeydiye'yi de *Râfıza* arasında saymakla bir yanlışlık yapmakta ve kavramı gelişi güzel kullanmaktadır. Özellikle kavramın kafir anlamında kullanılan üçüncü anlamının gerçek bir zemini olmadığını, bir insanın kafir olabilmesi için Allah, Peygamber veya Ahiret'e iman konularından birisini reddetmesi gerektiğini belirtir.³¹ Özetle et-Tancî, Zeydiye'ye *Râfizi* denilmesine razı olmamaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak et-Tancî, Şîa'nın özellikle siyasî konular üzerinde yoğunlaşan ve bu olaylardan dinî bir anlayış çıkarma gayreti içinde olan bir mezhep olduğunu ortaya koymaktadır. Ortaya çıkan bu anlayışın yeniden üretilmeye veya Müslümanların güncel sorunlarına çare üretecek bir yapıya sahip olmadığı açıktır. İman esaslarına ilaveye kadar varan hilafet ile ilgili delillerinin, tarihi zeminden yoksun ve mezhebî tevillerden ibaret olduğunu göstermektedir.

et-Tancî, İslam dininin anlaşılmasında önemli farklılıklara yol açan tartışma konularının sosyal zeminini göz önünde bulundurmanın söz konusu problemlerin aşılmasına önemli katkıları olacağını yaptığı çalışmalar ile örneklemiştir. İlmi tavrın mezhepçilik yapmak yerine, kaynakları kullanırken ana mercilere gitmenin

³¹ et-Tancî, "Ders Notları", s. 164.

daha doğru sonuçlar vereceğini ve mezhepleri itham etmek yerine onları ve iddialarını anlamayı gerektirdiğini göstermiştir. Müslüman olmanın asgari şartı olan tevhid, nübüvvet ve ahiret konularında herhangi bir inkar bulunmadığı sürece bir kimsenin Müslüman kalacağını, bazı konularda farklı kanaatlere sahip olmanın bu gerçeği değiştirmeyeceğini vurgulamıştır.

KAYNAKÇA

Kutlu, Sönmez, *Mezhepler Tarihine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul 2008.

Muhammed b. Tavî et-Tancî, "İslamda Hilafet ve Mezheplerin Doğuşu", (trc. İsmail Yakıt), *e-makâlât, Mezhep Araştırmaları*, IV/I (Bahar 2011), s. 439-483. (www.emakalat.com)

_____, "Mezhepler Tarihi", trc. Bekir Topaloğlu, ", *e-makâlât, Mezhep Araştırmaları*, IV/I (Bahar 2011), s. 97-152.

_____, "İslam Mezhepleri ve Tarihi Ders Notları, 1971-1972", (trc. Ethem Ruhi Fırlalı), *e-makâlât, Mezhep Araştırmaları*, IV/I (Bahar 2011), s. 153-189.

_____, "Abbad oğlu İsmail Sahib'in, *Kitab'ul-ibane an mezhebi ehli'l-adl* (Adl Ehlinin Mezhebini Açıklayan Kitabı) adlı eseri, Necef Baskısı H. 1371, M. 1952", *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1955, 3-4.

_____, "İslam Mezhepleri Tarihi Dersleri Müfredatı", *e-makâlât, Mezhep Araştırmaları*, IV/I (Bahar 2011), s. 485-495.